

DOI 10.33294/2523-4234-2024-1-34-105-118

УДК 930.2:[355.48:271.4-725(477.83/.86+438)]"1914/1921"

ORCID: 0000-0003-2382-3459

Роман Олегович Лехнюк

Вплив військових конфліктів 1914–1921 років на греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині

У статті досліджено шляхи, якими спочатку Перша світова війна, а згодом польсько-українська та радянсько-польська війни, що сукупно тривали з 1914 р. по 1921 р., вплинули на становище греко-католицького парафіяльного духовенства в Галичині. Встановлено, що Перша світова війна суттєво повпливала на моральний клімат в галицькому українському суспільстві, а також сприяла поширенню новітніх революційних ідей, що підважувало традиційно важливу роль духовенства в соціумі. Польсько-українська війна, що завершилась окупацією польськими військами території ЗУНР, призвела до разючих змін у стосунках церква-держава – від лояльності австрійської доби, до ворожості в часи Другої Речі Посполитої.

Ключові слова: Греко-католицька церква, парафіяльне духовенство, Галичина, Перша світова війна, польсько-українська війна

Roman Lekhniuk

The influence of the military conflicts of 1914-1921 on Greek Catholic parish clergy in Galicia

During the 19th and early 20th centuries, the Greek Catholic Church in Galicia played an extremely important role in national, cultural and social processes in Ukrainian society. It led to the formation of clergy's role as traditional leaders of society not only in church, but also political and social issues. This role, like all established customs and traditions, was threatened with extinction due to the global military and related political upheavals that began with the First World War and ended finally only in 1921. Given the historically important role of the Greek Catholic clergy in the history of Galicia and the seriousness of the challenges it faced in this wars, there is a need to study how exactly their consequences affected the most numerous category of the clergy – the parish clergy. After all, it was the parish priests who embodied traditional roles in practice and felt the changes brought by the events of 1914–1921. One of the first attempts is made to investigate these changes: the decline of the Russophile part of the clergy; radical transformation of the church's relations with the state; a moral crisis that engulfed society under the influence of wars and revolutions and threatened the traditional role of parish priests. The First World War, and above all the Russian occupation and the conversion of a part of the Greek Catholic priests to Orthodoxy finally discredited the Russophile idea, which before 1914 had the last visible stronghold within Church. During the time of the ZUNR, on the one hand, the clergy actively participated in the state-building processes. On the other, they faced the growth of anti-religious and anti-church sentiments. In the eyes of the Polish authorities, both the higher hierarchs of the Greek Catholic Church and the parish clergy were politically unreliable, which resulted in an attempt to undermine the economic position of the clergy. The biggest change delivered a moral

dimension, because numerous new ideas that spread in 1914–1921 among Galician Ukrainians had a radical social, often anti-church character.

Keywords: Greek Catholic Church, parish clergy, Galicia, First World War

Упродовж “довгого XIX століття” Греко-католицька церква (далі – ГКЦ) загалом та її парафіяльне духовенство зокрема відігравали спочатку ключову, а згодом – зі зростанням ролі світської інтелігенції протягом другої половини століття – дуже важливу роль не лише в релігійних, але й в суспільно-політичних та соціальних процесах всередині українського соціуму Галичини. Це витворило поміж духовенства різних рівнів певне традиційне уявлення про власні функцію і значення в суспільстві, яке польська дослідниця Бернадетта Войтовіч-Губер влучно окреслила як роль “отців народу” – тих, хто цей народ захищає, навчає і очолює (Wojtowicz-Huber, 2008, s. 241).

Таке значення греко-католицького духовенства, як і фактично всі усталені звичаї та традиції, опинились під загрозою зникнення через глобальні військові і пов’язані з ними політичні потрясіння, що почались із першими залпами Першої світової війни влітку 1914 р., а на території Галичини тривали навіть після її завершення – під час польсько-української війни 1918–1919 рр. та радянсько-польського протистояння, котре формально завершилось підписанням Ризького договору в березні 1921 р.

З огляду на історично надважливу роль греко-католицького духовенства в історії Галичини і вагомість викликів, з якими воно зіткнулось внаслідок зазначених вище воєн, видається **актуальною** потреба ґрунтовного вивчення того, як саме їх наслідки вплинули на найчисельнішу категорію кліру – парафіяльне духовенство. Адже саме парафіяльні священники перш за все на практиці втілювали традиційні суспільні ролі в рамках образу “отців народу”, спостерігали й відчували зміни, спричинені подіями 1914–1921 рр. З огляду на це, **метою** статті є дослідити як військові конфлікти 1914–1921 рр. вплинули на греко-католицьке парафіяльне духовенство в суспільно-політичному, національному, соціально-економічному та побутовому вимірах.

Обрана проблематика на сьогодні не належить до добре досліджених в історіографії. З одного боку, існує ціла низка ґрунтовних текстів, присвячених греко-католицькому парафіяльному духовенству. З іншого – абсолютна більшість з них стосується періоду до початку Першої світової війни. Насамперед це книга згаданої вже вище польської дослідниці Бернадетти Войтовіч-Губер (Wojtowicz-Huber, 2008), праці Наталії Колб (Колб, 2008; Колб, 2015). Серед дослідників, які, бодай частково, звернули увагу на події після 1914 р. слід згадати Андрія Сороковського (Sorokowski, 1994), котрий у своїй статті простежує зміни в ментальності парохів упродовж 1900–1939 рр. і пов’язані з викликами сучасності; ґрунтовну статтю Василя Расевича і Андрія Заярнюка, присвячену впливу на греко-католицьких парохів подій Першої світової війни і викликаним нею змінам у психології кліру (Заярнюк, Расевич, 2012). Дуже важливим є дисертаційне дослідження Руслана Делятинського про історію Станіславівської єпархії ГКЦ. У ньому автор на широкому джерельному матеріалі аналізує різноманітні аспекти діяльності єпископа Григорія Хомишина та життя

парафіяльного духовенства (Делятинський, 2017). Також окремі аспекти проблем парафіяльного духовенства досліджуваного періоду розглянуто у монографії Романа Лехнюка (Лехнюк, 2019).

Джерельна база дослідження ґрунтується на неопублікованих архівних документах, а також матеріалах періодичних видань. Вагомий пласт матеріалів щодо життя парафіяльного духовенства досліджуваного періоду міститься в Центральному державному історичному архіві України у м. Львів. У 201 фондї (Греко-католицька митрополічна консисторія, м. Львів), зокрема, містяться матеріали церковного суду, де збережено як протоколи судових процесів над священниками, що в часі російської окупації Галичини перейшли на православ'я, так і розслідування різноманітних скарг щодо суперечок між парохами і парафіянами. Також тут вдалось віднайти низку документів, що описують специфіку становища ГКЦ й духовенства в часи ЗУНР. У 408 фондї (Греко-католицький митрополічий ординаріат, м. Львів) знаходяться джерела щодо відносин ГКЦ з польською владою на початку 1920-х рр.

Важливу інформацію для нинішнього дослідження містять матеріали родини Глинських (ф. 159) з фондів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. Насамперед – це особисте листування священника, а згодом декана Ісидора Глинського, а також колекція матеріалів з життя церкви. Особливий інтерес тут становлять зібрані Глинським промови власні та інших священників під час деканальних соборчиків, у яких добре простежуються найбільші турботи тогочасних парохів. Доповнюють джерельну базу матеріали таких періодичних видань, як церковний часопис “Нива”, офіційні видання керівництва трьох греко-католицьких єпархій (“Вістник Перемиської єпархії”, “Вістник Станиславівської єпархії”, “Львівсько-архієпархіяльні відомости”) та найпопулярніша українська газета в Галичині тієї доби – “Діло”.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що зміни, з якими зіткнулось греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині від 1914 і до середини 1920-х рр. наразі не ставали об'єктом окремого дослідження. Нинішній текст є спробою такого дослідження: перш за все змін, яких під впливом військових конфліктів зазнала русофільська частина духовенства; кардинального перетворення відносин ГКЦ з державною владою – від лояльних в австрійську добу, до ворожих у міжвоєнне двадцятиріччя; моральної кризи, що охопила суспільство під впливом війн та революцій і загрожувала традиційній ролі “отців народу”.

Частиною греко-католицького парафіяльного духовенства, для якої Перша світова війна та наступні військові конфлікти мала фатальні наслідки, було русофільськи налаштоване духовенство. Якщо напередодні 1914 р. русофільство як політична сила в Галичині стало доволі маргінальним явищем (на виборах до Галицького сейму в 1913 р. мандат здобув лише один русофіл – Дмитро Марков), то у більш традиціоналістському церковному середовищі русофільство хоча й також поступово втрачало позиції, все ж було у куди кращому становищі.

Вирішального удару русофільству серед парафіяльного духовенства завдала російська окупація з вересня 1914 по травень–червень 1915 р. Ґрунтуючись перш за все на цьому досвіді, митрополит Андрей Шептицький та єпископи Григорій

Хомишин і Йосафат Коциловський спільним пастирським посланням з 21 лютого 1918 р. офіційно проголосили, що події часів війни, насамперед насильницького насадження православ'я в часі російської окупації, остаточно розв'язали дилему національного характеру ГКЦ на користь модерного українства. На думку вищої ієрархії, у нову добу будь-яке русофільство було шкідливим для національної справи і Церкви (Шептицький, с. 121).

Ця думка ієрархів ґрунтувалась як на глобальних політичних змінах, так і на випадках переходу частини греко-католицьких парохів на православ'я в часі окупації Галичини. Згідно з матеріалами канонічних процесів, проведених за вказівкою митрополичого ординаріату, всі обвинувачені перед війною належали до русофільського середовища. Втім, моделі поведінки священників, що в часі окупації перейшли на православ'я, суттєво різнилися. Під час розслідування справи о. Володимира Сойки з Цінева виявилось, що до війни він активно виступав проти українського модерного національного руху (ЦДІАУЛ-1, арк. 6–7 зв.). Проте під час окупації він не згадував у богослужіннях імені російського імператора, обмежуючись формулою “Імператора Нашего” (ЦДІАУЛ-1, арк. 11). Натомість у справі о. Івана Пюрика слідство встановило, що він був русофілом культурно, але без політичної активності, а конверсію на православ'я здійснив радше з матеріальних спонук (ЦДІАУЛ-2, арк. 1). За висновками суду, о. Пюрик після переходу на православ'я почувався вкрай нещасним (ЦДІАУЛ-2, арк. 6 зв.). Зовсім іншу модель уособлював о. Іоанн Насальський. Він добровільно змінив конфесію, був довіреною особою російського уїздного начальника в Перемишлянах, чинив тиск на священників, що відмовлялися полишати ГКЦ (ЦДІАУЛ-3, арк. 25–32). Попри різні мотиви і дії, переходи парохів на православ'я укріпили тавро зрадників народу й віри, що існувало ще до війни та було суттєво зміцнене діями декого зі світських русофілів, котрі активно колаборували з російською окупаційною владою. Після війни русофіли стали серед парафіяльного духовенства архаїчною меншістю, приречені, за словами Василя Расевича й Андрія Заярнюка, доживати свого віку в ізоляції та відчуженні (Заярнюк, Расевич, 2012, с. 191).

Ключовою подією досліджуваного часу, зокрема для парафіяльних священників, стало постання в листопаді 1918 р. Західноукраїнської Народної Республіки (далі – ЗУНР). Воно двояко вплинуло на духовенство. З одного боку, наявність – хоч і короткотривала – власної національної держави надала безпрецедентного імпульсу процесу “націоналізації” Церкви. Протягом існування ЗУНР греко-католицьке парафіяльне духовенство на практиці продемонструвало відданість національній справі, масово долучаючись до формування й функціонування органів влади чи творення збройних сил – зокрема інституту військових капеланів (Єгрешій, 2009). Водночас навіть у рамках власної держави, де для ГКЦ значною частиною світських середовищ відводилась роль національної Церкви, суспільно-політична ситуація була далекою від ідеальної. У рамках дискусій про внутрішній устрій держави, що точились у часі існування ЗУНР, ідея розділу Церкви й держави домінувала в галицькому політикумі. Перш за все це проявлялося в освітній сфері та проєктах аграрної реформи.

Під час з'їзду вчителів середніх та вищих шкіл, на той час уже ЗОУНР, 21–24 березня 1919 р. було ухвалено резолюцію з закликом залишити справу навчання релігії в освітніх закладах на вибір батьків для учнів до шістнадцяти років і на вибір самої молоді після досягнення цього віку (ЗУНР, 2008, с. 416). Такі тенденції безпосередньо загрожували прагненню кліру зберігати традиційний вплив на виховання молодого покоління. Не менш небезпечною зміною для становища ГКЦ мала стати земельна реформа. Фактично всі проекти, що розглядались Української Національної Радою (далі – УНРадою), включали пункт про “вивласнення” (націоналізацію) церковних земель, адже в парламенті західноукраїнської держави домінували українські націонал-демократи (перейменовані тепер на Трудову партію), радикали, соціал-демократи та новоутворений ліворадикальний “Селянсько-робітничий союз”. Їх ставлення до Церкви знаходилося в діапазоні від інструментально-скептичного до відверто ворожого. Тому не дивно, що, попри протести духовенства та єпископа Хомишина, прийнятий УНРадою 14 квітня 1919 р. аграрний закон передбачав конфіскацію церковних земель (ЗУНР, 2008, с. 415).

Такі тенденції в державній політиці щодо ГКЦ значною мірою зумовлювались загальною радикалізацією суспільних настроїв. До прикладу, програма СРС проголошувала за мету “перетворити капітало-бюрократичний лад на лад соціалістичний і тим знищити станові привілеї, політичний, національний і релігійний гніт та економічну експлуатацію” (Делятинський, 2005, с. 33). Під впливом таких гасел і дискусій щодо земельної реформи, у січні–березні 1919 р. кількома повітами прокотилась хвиля селянських заворушень, під час яких селяни самовільно захоплювали церковні землі (Делятинський, 2017, с. 89).

За такого несприятливого ідейно-політичного клімату в ЗУНР не дивно, що духовенство, попри активну залученість до державотворчих процесів, відчувало навіть більшу для свого звичного становища в суспільстві загрозу, ніж за часів Габсбургів: “Живемо в часах, коли на наших очах розпадаються держави, валяться старі порядки, а скрізь ширяться кличі перевороту. Під таку хвилю український народ будує свою державу. Всі верстви нашої суспільности організуються, щоб здобути собі вплив на державне законодавство, а напями крайно ворожі вірі, церкві і духовенству займають що раз більше наш народ і намагаються пробитись на верх в законодавстві. Христа і его закон силкуються новітні реформатори усунути з держави, школи супружа і родини! В тій рішачій і поважній хвилі, ми українське духовенство, що так много жертв та трудів понесло коло відродження нашого народу, якого діти ще й досі ллють свою кров в обороні нашої держави, не сміємо мовчати. Се булоби непростимим гріхом! Ми мусимо з'організувати людей доброї волі й себе самих, щоб взяти чинну участь в будові української держави і спільними силами боронити нашу церкву і народ перед грозячою катастрофою” (ЦДІАУЛ-6, арк. 1).

Непорозуміння між державною владою і ГКЦ у часи ЗУНР є свідченням ще однієї тенденції. З початком Першої світової війни дає тріщину традиційна система відносин церква–державна, в якій ще з часів реформ “освіченого абсолютизму” ГКЦ була цілковито лояльна до монархії Габсбургів. Першими провісниками змін стали численні арешти австрійською владою підозрюваних у проросійських симпатіях греко-

католицьких священників у перші тижні війни. Ще більше підозрам у не цілковитій лояльності всього кліру сприяли випадки переходів на православ'я. Попри це ГКЦ як інституція до кінця залишалась вірною Австро-Угорщині. Тим паче лояльною вона, незважаючи на всі загрози своєму становищу, була до власної національної держави, особливо з урахуванням українізаційних процесів усередині Церкви. Та те, що в часи Першої світової й ЗУНР було лише симптомами, зі встановленням польської влади в Східній Галичині перетворилось на засадничу проблему.

Абсолютна більшість греко-католицького кліру, зважаючи на щире ангажування у процес творення та захисту власної держави й зростаючу (фактично вже домінуючу) роль національної проблематики в житті Церкви, відверто вороже поставилась до відновленої Речі Посполитої, яку, як і український загальний край, вважала окупантом Східної Галичини. Нова влада відповідала репресіями і переслідуваннями українського духовенства. Хоча до моменту підписання Конкордату в 1925 р. ситуація трохи стабілізувалась, польський дослідник Станіслав Стемпень слушно зазначає, що в міжвоєнній Польщі ГКЦ була змушена обирати між лояльністю (такою традиційною до 1918–1919 рр.) державі, яку не вважала своєю, та солідарністю з народом (Stepień, 1990, s. 210). І переважно обирала другий варіант, зважаючи, що Церква має бути з суспільством, “батьками” котрого є духовенство. Прикладом цього є офіційна позиція митрополічої чи єпископських консисторій, які забороняли священникам проводити урочисті богослужіння з нагоди державних свят, як того вимагала влада (В справі Богослужень, 1923), і організація на протипагу їй (і попри намагання властей переконати ГКЦ усунутись від політичних акцій (ЦДІАУЛ-8, арк. 1)) заупокійних служб на честь полеглих борців за українську державу 1 листопада (Заупокійне Богослуження, 1923).

Патріотична постава ГКЦ загалом і парафіяльного духовенства зокрема робило їх об'єктом тиску й постійних підозр з боку польської влади, особливо на початку 1920-х рр. Станіславівський воєвода Едмунд Юристовський у звіті до уряду відзначав, що з 588 священників на території воєводства “приятними і лояльними” можна вважати 154; таких, що не вникають у політичні справи й зосереджені на душпастирстві – 108; прихильників УНТП, які не виявляли відвертої ворожості до польської держави – 126; тих, хто не приховував відвертої антипатії до Речі Посполитої – 200 (Делятинський, 2017, с. 114). Окрім обшуків, арештів і навіть випадків убивств у ході репресивних акцій протягом польсько-української війни чи під час бойкоту перепису населення і сеймових виборів у 1921–1922 рр., влада на воєводському, повітовому чи місцевому рівнях створювала різноманітні перешкоди будь-якій діяльності парохів, яку вважала підозрілою. Так, воєводські уряди могли не допускати до парафій призначених консисторіями парохів, якщо вважали їх політично неблагонадійними (Похід на греко-католицьку церкву, 1923). Іноді обмеження стосувались і зовні суто церковних справ, як-от проведення деканальних соборчиків. У листопаді 1923 р. комендант місцевого відділу поліції в с. Купновичі Нові змусив розійтись учасників такого соборчику, що в “Ділі” подали як порушення Конституції (Рудеччина, 1923). З одного боку, це було правдою, але з іншого – соборчик було призначено на 1 листопада, що в тогочасній національно-політичній атмосфері було неприхованою провокацією.

Підриву позицій греко-католицького духовенства мала слугувати аграрна реформа та оподаткування земель, що оброблялись парохами, а насамперед ерекціональних ґрунтів (вид церковного землеволодіння, земельний наділ, закріплений за парафією і призначений для утримання пароха з сім'єю). Проект земельної реформи в Польщі спочатку (як це було й у ЗУНР) передбачав фактичну ліквідацію церковного землеволодіння й заміну його державними виплатами, які мали б забезпечувати життя священників. У подальшому в процесі роботи спеціальної ватиканської комісії для вироблення умов аграрної реформи уряд погодився залишити невеликі наділи парохам, залежно від родючості землі. Проте запорукою матеріального становища кліру все одно мала бути державна пенсія, конкретний розмір якої не зазначався, що породжувало підозри. Такий проект однаково не подобався ні більшості римо-католицького, ані всьому греко-католицькому духовенству (ЦДІАУЛ-7, арк. 3–3 зв.). Якщо ГКЦ в умовах існування власної національної держави ще готова була до дискусій, то наміри польської влади відверто трактувались як намагання підірвати позиції української Церкви в рамках полонізаційних заходів уряду. Ставлення Церкви до проекту цієї реформи ґрунтовно висвітлює звіт її представника у ватиканській комісії щодо даних намірів уряду, поданий митрополитові Шептицькому на початку 1923 р. На думку автора, влада намагається одним пострілом убити одразу кількох “зайців”: через націоналізацію церковної землі покращити слабкі державні фінанси, уникнути парцеляції світських великих маєтків, створити умови для полонізації Східної Галичини шляхом переселення на відібрані наділи якомога більшої кількості польських колоністів, позбавити українських селян заробітку від роботи на церковних землях (ЦДІАУЛ-7, арк. 4–5). Найголовнішою ж загрозою пропонованої аграрної реформи було перетворення кліру на повністю залежну від доброї волі держави групу, що підривало б усталений протягом панування Габсбургів статус Церкви. Додатковим приводом для побоювань була глибока фінансова криза в Речі Посполитій і галопаюча інфляція, яка навіть за умови призначення достатньо високих пенсій для греко-католицьких священників (що було сумнівно) швидко нівелювала б їх реальну вартість (ЦДІАУЛ-7, арк. 5–6).

Щодо ерекціональних ґрунтів, то юридичні аспекти земельного податку до 1925 р. не були остаточно унормовані, тож залишалось чимало простору для різного трактування закону владою з одного боку й духовенством з іншого. Так, Львівська митрополіча консисторія офіційно заявила, що з ерекціональних ґрунтів не можуть сплачуватися земельні податки, оскільки доходи з них є часткою службового утримання парохів. А ця категорія земель не підлягала оподаткуванню відповідно до польського законодавства – на відміну від приватних ґрунтів, ніяк не пов'язаних з парафією (В справі маєткового податку, 1925). Невизначеність у цьому питанні призводила до випадків, коли парохі спочатку сплачували земельний податок, а потім з'ясовували, що цього не потрібно було робити (ЛННБУ-4, арк. 11). Траплялись нарікання на вищу ієрархію, котра недостатньо активно, на думку деяких парохів, роз'яснювала проблему (ЛННБУ-1, арк. 51 зв.).

Своєю чергою, державні урядники користувались прогалинами в юридичних нормах, спонукаючи до сплати парохами земельного податку з ерекціональних ґрунтів,

погрожуючи адміністративною чи кримінальною відповідальністю в разі відмови. Приклад використання цього податку як засобу тиску на парохів – наведений у “Ниві” випадок неназваного священника, який мав у розпорядженні 66 моргів ерекціональних ґрунтів. У липні 1925 р. він оплатив податок з них на суму 986 зл., заради чого продав 2 морги, а у вересні отримав повідомлення про потребу оплатити ще 4609 зл., задля чого мав би продати ще 6 моргів. За підрахунками часопису, при збереженні такої тенденції за вісім років парафія залишилася б узагалі без ерекціональних ґрунтів (Податки, 1925). Інший приклад: о. Лев Залужний, який протягом 1921–1922 рр. не отримував жодних повідомлень від урядовців щодо необхідності виплат, а у березні 1923 р. був сповіщений про податкову заборгованість за ерекціональні ґрунти на суму 1 050 000 польських марок (Похід на греко-католицьку церкву, 1925). Парохи намагались опротестувати такі дії (ЛННБУ-2, арк. 37), проте без особливих результатів. За умов використання податків як засобу тиску на духовенство парохі змушені були регулярно звертатись до єпископських чи митрополичої консисторій по дозвіл на продаж частини ерекціональних ґрунтів, щоб мати можливість заплатити земельний податок. Церковним властям не залишалось іншого виходу як надавати такі дозволи, хоч і за умов строгої регламентації всіх пов’язаних процедур (В справі данини, 1922, 51–52).

Податкова політика влади й вимушений продаж багатьма парохами частини ерекціональних ґрунтів підточували соціальне положення парохів, їхній статус локальної еліти українського суспільства у провінції. Та це не було єдиною проблемою у збереженні парафіяльним духовенством традиційного опікунства над суспільством. Саме воно найбільшою мірою відчуло зміни в моралі й настроях великої кількості українців, спричинених воєнним лихоліттям і частими поневіряннями на чужині, де українці підпадали під вплив різноманітних радикальних і революційних ідей. Будучи в щоденному контакті з громадою, парохі фіксували ці зміни й шукали шляхів покращення ситуації. На деканальному зборчику Микулинецького деканату на Тернопільщині один з учасників представив реферат на цю тему, де констатував:

“Не треба сего доказувати ... що якась сила деструктивна війни, пройшовши як гураган по краях, завдавши болю мільйонам, найболючіше діткнулась релігійно-морального життя, так принайменше у нас ... Досить натякнути на несприятелі роз-витковий релігійного життя і моралі перебуванє великого числа мужів цілими літами в військовій службі, в неволи між чужими, різного релігійного світогляду людьми, досить згадати на вплив в наші краї чужого вірою, деколи впрост противного всякій вірі елементу. Досить взяти під увагу модерні кличі, кидані в безкритичні маси, які з одної сторони не знаючи як погодить їх з засадами християнськими, а з другої сторони видячи в тих кличах надію на поліпшенє долі а деколи і рацию, захитують ся в вірі. Положенє вірних тепер страшенє. Видять гіршачє жите, чують хулу і то не з уст поган, іновірців, але з уст хрещених, ба колись так само як они глибоко віруючих, а тепер зіпсованих людей. Положенє віруючих тепер може в дечім і гірше як християн в часах переслідувань. Тамті терпіли насъмішки з своєї віри від поган, котрі єще не знали взнеслости і божого походження віри Христової,

ті чують насьмішки від тих, котрі були в тій вірі але солодости і правди в ній не знайшли, а причину сего не на себе але на Церкву або священників складають” (ЛННБУ-3, арк. 2–4).

Труднощі у збереженні духовенством, після всіх воєн та суспільних змін, авторитету й впливу серед громад добре ілюструє випадок зі скаргою селянина з с. Тухолька Тимка Зубаля на пароха Амвросія Турчмановича щодо несумлінного виконання душпастирських обов’язків – відмові відслужити молебень на похороні батька скаржника. Призначений митрополичою консисторією для розслідування цієї справи о. Дмитро Йосифович встановив, що причиною дій священника стала відмова Зубаля оплатити принаймні частину витрат пароха на здійснення обрядів. З огляду на те, що цей селянин уже не одноразово не виконував обіцянок оплатити душпастирські послуги, надані в борг, о. Йосифович вважав дії о. Турчмановича виправданими (ЦДІАУЛ-4, арк. 7–7 зв.). Навіть якщо допустити наявність інституційної солідарності як причини такого рішення, то подані у звіті висновки добре ілюструють головні причини виникнення таких ситуацій: зловживання парафіянами довірою о. Турчмановича й заборгованість оплати за треби; матеріальна скрута як пароха, так і парафіян; занепад людської моралі (ЦДІАУЛ-4, арк. 7 зв.).

Головним засобом протистояння негативним політичним і суспільним явищам задля збереження традиційної ролі “отців народу” парафіяльне духовенство вбачало зміцнення власних організаційних засад. Якщо в часи Першої світової такі дії були виключені, то вже в часі існування ЗУНР простежуються намагання кліру до внутрішньої консолідації перед лицем несприятливих для Церкви дій влади. За розпорядженням станіславівського єпископського ординаріату протягом лютого 1919 р. відбулася серія деканальних соборчиків, на яких обговорювалися способи солідаризації духовенства, творення нових релігійних часописів та інші способи протистояння антирелігійним проявам у державі (ЦДІАУЛ-5, арк. 1). В архіві греко-католицької митрополичої консисторії зберігся протокол одного з цих соборчиків, що відбувся в Богородчанському деканаті. У його резолюція висловлювався протест проти намірів розділу Церкви й держави, відчуження церковних земель, повної секуляризації освіти. Щодо власне організації, то було прийнято рішення про потребу заснування локального товариства за зразком Львівського товариства св. ап. Павла, одна секція якого займалась би духовними справами і пресою, а друга – допомогою парафіянам у різних справах. Також резолюція закликала всіх парохів до якнайсумліннішого виконання душпастирських обов’язків і проявляння такту й поступливості в спілкуванні з вірянами (ЦДІАУЛ-5, арк. 3–3 зв.). Схожий порядок денний мав і найбільший у часи ЗУНР з’їзд духовенства у Станіславові 7–8 травня 1919 р. за участі 200 священників. Попри всі непорозуміння зі світськими середовищами клір прийняв резолюцію, в якій декларував бажання працювати у всіх сферах на благо незалежної Української держави (Делятинський, 2017, с. 92).

За менш сприятливих умов польської влади питання організації стало ще актуальнішим і було предметом численних статей у церковній пресі та нарад на деканальних соборчиках. Парадоксально, але редакція “Ниви” вважала на початку

1920-х рр., що ця пора є навіть сприятливішою для творення станової організації духовенства, ніж довоєнна. Це пояснювалось викликаною суспільно-політичними й національними катаклізмами активізацією ідейного життя та фактичною нівеляцією старого поділу на народовців і русофілів у зв’язку з маргіналізацією других (Організації нам потреба, 1921). Важливість організованості як запоруки збереження власного авторитету в суспільстві розуміли й місцеві парохі:

“Що організація і консолідація, а передовсім солідарність нам доконче потрібна, доказує се і та обставина, що ми в останніх часах (від яких 20 літ) з дня на день багато тратимо на значінню яко стан. Наш авторитет дуже підупав, наша честь і наше становище дуже потерпіли. З нами мало хто нині числиться” (Реферат в справі організації, 1923).

Варіанти організацій пропонувались різні: унівський декан о. Маркевич висунув ідею творення деканальних бібліотек на основі приватних книгозбірень парохів задля підвищення освітнього рівня духовенства (Про організацію, 1922). На зборах священників Сколівського пов. наголошувалось на потребі зміцнення солідарності кліру з пригадуванням перевиборчих пастирських послань єпископату з 1907 і 1911 рр. Задля досягнення цієї мети було висунуто ідею створення в окремих деканатах виборних “екзекутив”, які мали б слідкувати за дотриманням солідарності й застосовувати дисциплінарні санкції за її порушення. Отець Гайовський у “Ниві” обґрунтовано розкритикував цей проєкт як такий, що внесе хаос у вертикаль управлінських структур Церкви. Він не бачив потреби “винаходити велосипед” і вважав, що існуючого Товариства св. ап. Павла, за умов підвищення ефективності його праці, цілком достатньо (Гайовський, 1925, с. 19–24). У підсумку, всі ці та інші проєкти залишились лише на папері з двох основних причин. Перша – пасивність значної кількості парохів, серед яких ідея творення нових чи зміцнення існуючих інституцій не викликала ентузіазму (Про організацію, 1922, с. 429). Друга – перешкоди з боку польської адміністрації. Як наслідок, жодного нового дієздатного утворення не постало, а Товариство св. ап. Павла, на яке дехто з парохів покладав чималі надії, було розпущене дирекцією поліції у Львові в березні 1925 р. через подання ним протесту до Ліги Націй щодо переслідувань і тиску влади на греко-католицьке духовенство (Розв’язання, 1925, с. 140).

Вплив військових конфліктів 1914–1921 рр. на становище греко-католицького парафіяльного духовенства був потужним і мав різні виміри. Перша світова війна, а насамперед російська окупація та перехід частини греко-католицьких парохів (хай незначної і за різних обставин) на православ’я остаточно дискредитувала русофільську ідею, яка перед 1914 р. мала всередині ГКЦ останній помітний оплот. Вже в 1918 р. у спільному пастирському листі греко-католицького єпископату ставлення до русофільства було окреслене як виразно негативне.

Нетривалий, проте бурхливий час існування ЗУНР також мав помітний вплив на духовенство. Цей відрізок часу показав двоїсту тенденцію, витоки якої сягають ще довоєнних подій. З одного боку, духовенство, зокрема парафіяльне, активно ангажувалось до державотворчих процесів. З іншого – зіткнулось із наростанням

антирелігійних та антицерковних настроїв, що насамперед відобразилось у низці неприйнятних для ГКЦ законодавчих ініціатив, насамперед – земельної реформи.

Одна із найпомітніших у житті парафіяльного духовенства цього часу змін відбулась внаслідок встановлення на території Галичини влади Другої Речі Посполитої. Якщо раніше, в часи Австро-Угорщини, відносини ГКЦ і держави були доволі приязними, то тепер все різко змінилось. В очах польської влади і вищі ієрархи ГКЦ, і парафіяльне духовенство були політично ненадійними, що мало наслідком спроби підірвати суспільні й економічні позиції духовенства. На соціально-економічному становищі парохів перш за все позначились земельна реформа та незрозуміла ситуація з ерекціональними ґрунтами, які були головним засобом існування парафіяльних священників.

Найбільша ж зміна мала моральний вимір. Війни та революції суттєво й негативно вплинули на мільйони людей. Чимало з нових ідей, що поширились у 1914–1921 рр. поміж галицьких українців, мали радикальний соціальний, часто антицерковний характер. Це підважувало традиційно вагому роль парафіяльного духовенства відповідно до давнішого образу “отців народу”. Попри все, Греко-католицька церква загалом і парафіяльне духовенство зокрема зуміли зберегти своє важливе становище в українському суспільстві Галичини, хай і з певними втратами внаслідок принесених новою епохою змін.

1. В справі Богослужень домаганих Урядами світськими. (1923, січень–березень). *Вістник Станиславівської єпархії, I-III*, 14–15.

2. В справі данини. (1922, липень, серпень, вересень). *Вістник Перемиської єпархії, III*.

3. В справі маєткового податку. (1925). *Львівсько-архієпархіяльні відомости, Додаток до ч. VI*.

4. Гайовський, О., о. (1925, січень). Одинока дорога (Ще в справі організації духовенства). *Нива, I*.

5. Делятинський, Р. (2005). Релігійна політика ЗУНР (листопад 1918 – липень 1919 р.). *Вісник Прикарпатського університету. Історія, 9*, 28–41.

6. Делятинський, Р. І. (2017). *Станиславівська єпархія Греко-католицької церкви в суспільному житті Галичини (1885–1946 рр.)* [дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук, Державний вищий навчальний заклад “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”].

7. Єгрешій, О. (2009). Греко-католицьке духівництво в умовах ЗУНР: роль у формуванні органів влади, творенні українського війська. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Західно-Українська народна республіка: До 90-річчя утворення, 199–208*.

8. Заупокійне Богослуженє за поляглих Борців за вітчизну. (1923, 25 жовтня). *Львівсько-архієпархіяльні відомости, 4*, 8.

9. Заярнюк, А., Расевич, В. (2012). Галицьке греко-католицьке духовенство у Першій світовій війні: політичні, культурні і соціальні аспекти. *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії, 6*, 160–192.

10. Кугутяк, М. [ред.]. (2008). ЗУНР. 1918–1923: ілюстрована історія. Львів–Івано-Франківськ.

11. Колб, Н. (2008). Греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині на зламі XIX–XX століть: соціальна характеристика, майновий стан, спроби самоорганізації. *Галицька Митрополія 1303–1807–2007: Статті і матеріали*, 17–30.
12. Колб, Н. М. (2015). “З Богом за Церкву і Вітчизну”: греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині у 90-х роках XIX століття. Жовква: Місіонер..
13. Лехнюк, Р. О. (2019). *На порозі модерного світу: українські консервативні середовища в Галичині в першій чверті XX століття*. Львів: Літопис.
14. ЛННБУ-1: Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів (ЛННБ України ім. В. Стефаника. В. Р.), ф. 11 (Барвінські), спр. 265.
15. ЛННБУ-2: ЛННБ України ім. В. Стефаника. В. Р., ф. 159 (Глинські), спр. 6.
16. ЛННБУ-3: ЛННБ України ім. В. Стефаника. В. Р., ф. 159, спр. 11.
17. ЛННБУ-4: ЛННБ України ім. В. Стефаника. В. Р., ф. 159, спр. 108.
18. Організації нам потреба! (1921, січень). *Нива*, 1.
19. Податки. (1925, жовтень). *Нива*, 10.
20. Похід на греко-католицьку церков. (1923, 20 травня). *Діло*, 36.
21. Про організацію нашого духовенства. (1922, листопад і грудень). *Нива*, 11–12.
22. Реферат в справі організації духовенства, виголошений на спільних нарадах всіх священників повіта Скільського дня 14. червня 1923. (1923, серпень і вересень). *Нива*, 8–9.
23. Розв'язання Т-ва св. Ап. Павла. (1925, квітень). *Нива*, 4.
24. Рудеччина (Польська поліція розбиває деканальний соборчик в Купновичах). (1923, 6 листопада). *Діло*, 175.
25. ЦДІАЛУ-1: Центральний державний історичний архів України, м. Львів. (ЦДІАЛ України), ф. 201, оп. 2а, спр. 1490.
26. ЦДІАЛУ-2: ЦДІАЛ України, ф. 201 (Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів), оп. 2а, спр. 1494.
27. ЦДІАЛУ-3: ЦДІАЛ України, ф. 201, оп. 2а, спр. 1496.
28. ЦДІАЛУ-4: ЦДІАЛ України, ф. 201, оп. 2а, спр. 1610.
29. ЦДІАЛУ-5: ЦДІАЛ України, ф. 201, оп. 5, спр. 48.
30. ЦДІАЛУ-6: ЦДІАЛ України, ф. 201, оп. 5, спр. 260.
31. ЦДІАЛУ-7: ЦДІАЛ України, ф. 408 (Греко-католицький митрополичий ординаріат, м. Львів), оп. 1, спр. 19.
32. ЦДІАЛУ-8: ЦДІАЛ України, ф. 408, оп. 1, спр. 585.
33. Гайова, О., Тереховський Р. (упор.). (2013). *Шептицький Андрей. Пастирські послання 1905–1944 рр.*: в 4 т., 4. Львів.
34. Sorokowski, A. (1994). Z dziejów przemian mentalności grekokatolickiego duchowieństwa parafialnego w Galicji, 1900–1939. *Metropolita Andrzej Szeptycki. Studia i materiały*, 69–74.
35. Stepień, S. (1990). Życie religijne społeczności ukraińskiej w II Rzeczypospolitej. *Polska–Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, 1, 207–227.
36. Wojtowicz-Huber, B. (2008). “Ojcowie narodu”. *Duchowieństwo grekokatolickie w ruchu narodowym Rusinów galicyjskich (1867–1918)*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

References

1. V spravi Bohosluzhen domahanykh Uriadamy svitskymy. (1923, sichen-berezen). *Vistnyk Stanyslavivskoi eparkhii, I-III*, 14–15 (in Ukrainian).
2. V spravi danyny. (1922, lypen, serpen, veresen). *Vistnyk Peremyskoi eparkhii, III* (in Ukrainian).
3. V spravi maietkovoho podatku. (1925). *Lvivsko-arkhieparkhiiialni vidomosty, Dodatok do ch. VI* (in Ukrainian).
4. Gaiovskyi, O., o. Odynoka doroha (Shche v spravi organizatsii dukhovenstva). (1925, sichen). *Nyva, I* (in Ukrainian).
5. Deliatynskiy, R. (2005). Relihiina polityka ZUNR (lystopad 1918 – lypen 1919 r.). *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriiia. 9*, 28–41 (in Ukrainian).
6. Deliatynskiy, R. I. (2017). *Stanyslavivska yeparkhiia Hreko-katolytskoi tserkvy v suspilnomu zhytti Halychyny (1885–1946 rr.)* [dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk, Derzhavnyi vyshchyi navchalnyi zaklad «Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka»] (in Ukrainian).
7. Iehreshii, O. (2009). Hreko-katolytske dukhivnytstvo v umovakh ZUNR: rol u formuvanni orhaniv vlady, tvorenni ukrainskoho viiska. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Zakhidno-Ukrainska narodna respublika: Do 90-richchia utvorennia, 199–208* (in Ukrainian).
8. Zaupokiine Bohosluzhenie za poliahlykh Bortsiv za vitchynu. (1923, 25 zhovtnia). *Lvivsko-arkhieparkhiiialni vidomosty, 4, 8* (in Ukrainian).
9. Zaiarniuk, A. & Rasevych, V. (2012). Halytske hreko-katolytske dukhovenstvo u Pershii svi-tovii viini: politychni, kulturni i sotsiialni aspekty. Kovcheh. *Naukovyi zbirnyk z tserkovnoi istorii, 6*, 160–192 (in Ukrainian).
10. Kuhutiak, M. [ed.]. (2008). *ZUNR. 1918–1923: iliustrovana istoriia*. Lviv–Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).
11. Kolb, N. (2008). Hreko-katolytske parafialne dukhovenstvo v Halychyni na zlami XIX–XX stolit: sotsialna kharakterystyka, mainovyi stan, sprobly samoorhanizatsii. *Halytska Mytropoliiia 1303–1807–2007: Statti i materialy, 17–30* (in Ukrainian).
12. Kolb, N. M. (2014). “Z Bohom za Tserkvu i Vitchyznu”: hreko-katolytske parafialne duk-hovenstvo v Halychyni u 90-kh rokakh XIX stolittia. Lviv: NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha (in Ukrainian).
13. Lekhniuk, R. O. (2019). *Na porozi modernoho svitu: ukrainski konservatyvni seredovyshcha v Halychyni v pershii chverti XX stolittia*. Lviv: Litopys (in Ukrainian).
14. LNNBU-1: Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy im. V. Stefanyka. Viddil rukopysiv (LNNB Ukrainy im. V. Stefanyka. V. R.), f. 11 (Barvinski), spr. 265 (in Ukrainian).
15. LNNBU-2: LNNB Ukrainy im. V. Stefanyka. V. R., f. 159 (Hlynski), spr. 6 (in Ukrainian).
16. LNNBU-3: LNNB Ukrainy im. V. Stefanyka. V. R., f. 159 (Hlynski), spr. 11 (in Ukrainian).
17. LNNBU-4: LNNB Ukrainy im. V. Stefanyka. V. R., f. 159 (Hlynski), spr. 108 (in Ukrainian).
18. Organizatsii nam potreba! (1921, sichen). *Nyva, I* (in Ukrainian).
19. Podatky. (1925, zhovten). *Nyva, 10* (in Ukrainian).
20. Pokhid na hreko-katolytsku tserkov. (1923, 20 travnia). *Dilo. 36* (in Ukrainian).

21. Pro organizatsiiu nashoho dukhovenstva. (1922, lystopad i hruden). *Nyva*, 11–12 (in Ukrainian).
22. Referat v spravi organizatsii dukhovenstva, vyholosheny na spilnykh naradakh vsikh sviashchennykiv povita Skil'skoho dnia 14. chervnia 1923. (1923, serpen i veresen). *Nyva*, 8–9 (in Ukrainian).
23. Rozviazannia T-va sv. Ap. Pavla. (1925, kviten). *Nyva*, 4 (in Ukrainian).
24. Rudechchyna (Polska politsiia rozbyvaie dekanalni soborchyk v Kupnovychakh). (1923, 6 lystopada). *Dilo*, 175 (in Ukrainian).
25. TsDIALU-1: Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv (TsDIAL Ukrainy), f. 201 (Hreko-katolytska mytropolycha konsystoriia, m. Lviv), op. 2a, spr. 1490 (in Ukrainian).
26. TsDIALU-2: TsDIAL Ukrainy, f. 201, op. 2a, spr. 1494 (in Ukrainian).
27. TsDIALU-3: TsDIAL Ukrainy, f. 201, op. 2a, spr. 1496 (in Ukrainian).
28. TsDIALU-4: TsDIAL Ukrainy f. 201, op. 2a, spr. 1610 (in Ukrainian).
29. TsDIALU-5: TsDIAL Ukrainy, f. 201, op. 5, spr. 48 (in Ukrainian).
30. TsDIALU-6: TsDIAL Ukrainy, f. 201, op. 5, spr. 260 (in Ukrainian).
31. TsDIALU-7: TsDIAL Ukrainy, f. 408 (Hreko-katolytskyi mytropolychy ordynariat, m. Lviv), op. 1, spr. 19 (in Ukrainian).
32. TsDIALU-8: TsDIAL Ukrainy, f. 408, op. 1, spr. 585 (in Ukrainian).
33. Haiova, O., Terekhovskiy, R. (Comp.). (2013). *Sheptytskyi Andrei. Pastyrski poslannia 1905–1944 rr.: v 4 t., 4*, Lviv (in Ukrainian).
34. Sorokowski, A. (1994). Z dziejów przemian mentalności greckokatolickiego duchowieństwa parafialnego w Galicji, 1900–1939. *Metropolita Andrzej Szeptycki. Studia i materiały*, 69–74 (in Polish).
35. Stępień, S. (1990). Życie religijne społeczności ukraińskiej w II Rzeczypospolitej. *Polska–Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, 1, 207–227 (in Polish).
36. Wojtowicz-Huber, B. (2008). “Ojcowie narodu”. *Duchowieństwo greckokatolickie w ruchu narodowym Rusinów galicyjskich (1867–1918)*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego (in Polish).